

POSTAWY RODZICIELSKIE OJCA A STYL PRZYWIĄZANIOWY W DOROSŁYCH RELACJACH CÓRKI

1. Pojęcie i typologia postaw rodzicielskich

Termin *postawa* należy do pojęć wieloznacznych i posługują się nim przedstawiciele różnych dziedzin naukowych pragnących zbadać lub opisać *ustosunkowanie się do czegoś lub stosunku do kogoś* (Rembowski, 1972, s. 53). B. Wojciszke (2007, s. 79) w definicji postawy zwraca uwagę na *względnie stałą skłonność do pozytywnego lub negatywnego ustosunkowania się człowieka do tego obiektu*. Określając czyjaś postawę wobec obiektu należy ją umiejscowić na kontinuum ustosunkowania się człowieka do tego obiektu. Po jednej stronie tego kontinuum znajdzie się odrzucenie obiektu i jest to biegun skrajnie negatywny, a na drugim końcu kontinuum jest całkowita akceptacja obiektu, czyli biegun skrajnie pozytywny. Zatem charakterystycznymi własnościami dla postawy są pozytywny lub negatywny znak oraz poziom natężenia owego ustosunkowania. Pozytywna postawa wobec danego obiektu wyraża się jego aprobatą, chęcią chronienia i działania na jego korzyść, natomiast negatywna wiąże się z potępieniem, zwalczaniem i działaniem na niekorzyść tegoż obiektu (tamże).

J. Rembowski (1972, s. 55). postawę rodzicielską definiuje jako *całościową formę ustosunkowania się rodziców (osobno ojca, osobno matki) do dzieci, do zagadnień wychowawczych itp., ukształtowaną podczas pełnienia funkcji rodzicielskich*. Postawa rodzicielska zawiera w sobie, trzy komponenty ustosunkowania się do dziecka: myślowy (ocena zachowania dziecka, pogląd na dziecko), uczuciowo-motywacyjny (sposób, ton i ekspresja wypowiedzi do dziecka, oraz zachowania niewerbalne rodzica) i działanie (zachowanie wobec dziecka: przytulanie go, karanie).

Te same komponenty postawy rodzicielskiej (poznawczy, emocjonalny i behawioralny) wyróżnia M. Braun-Gałkowska (1986, s. 56), która postawę rodzicielską ujmuje jako *względnie stały sposób odnoszenia się do dziecka. Ustosunkowanie to oparte jest na pewnych danych intelektualnych, zabarwione określonymi emocjami i związane z tendencją do względnie stałych zachowań*.

M. Ziemska (1973, s. 31-32) postawę określa jako *tendencję do zachowania się w specyficzny sposób wobec jakiejś osoby, sytuacji czy problemu, czyli, ogólniej ujmując, jakiegoś przedmiotu, na który jest skierowana*. Zatem w tym ujęciu postawa rodzicielska, zarówno matki jak i ojca, *jest tendencją do zachowania się w pewien specyficzny sposób w stosunku do dziecka*" (tamże, s. 32). M. Ziemska także przyjmuje istnienie trzech składników postawy rodzicielskiej, nazywając ją *nabytą strukturą poznawczo-uczuciowo-wolicjonalną, ukierunkowującą zachowanie się rodziców wobec dziecka* (Ziemska 1980, s. 169). Autorka szczególne znaczenie w postawie rodzicielskiej przypisała komponentowi emocjonalnemu.

Psychologowie stworzyli wiele typologii postaw rodzicielskich, wśród których do najbardziej znanych zaliczyć można typologię M. Ziemskiej. Wyróżniła postawy prawidłowe, korzystne dla rozwoju dziecka takie, jak: akceptacja, współdziałanie, uznawanie praw dziecka oraz rozumna swoboda oraz postawy negatywne, szkodliwe dla kształtowania się osobowości dziecka, do których należą: nadmierne chronienie dziecka, nadmierne wymaganie od niego, odrzucanie go i unikanie z nim kontaktu.

M. Plopa (1987), nawiązując do modelu M. Ziemskiej wyróżnił pięć postaw rodzicielskich uwzględniających sześć jej wymiarów.

1) Postawa akceptacji – odrzucenia

- Akceptacja – rodzic bezwarunkowo akceptuje dziecko takim jakie ono jest, tworząc przy tym atmosferę zapewniającą i umożliwiającą swobodną wymianę myśli, uczuć, poglądów oraz poprzez rodzicielską postawę otwartości, akceptacji i wspomagania, rodzice uczą dziecko akceptacji innych i kształtują w nim poczucie ufności do świata i ludzi. Rodzic jest czuły na potrzeby dziecka, jego problemy, aspiracje i troski, dając mu zawsze wsparcie i bezpieczeństwo. Przebywanie z dzieckiem sprawia rodzicowi radość, jest dla niego przyjemne i satysfakcjonujące. Dziecko traktowane jest z szacunkiem i godnością wynikającą z głębokiej więzi miłości i poszanowania jego osoby.
- Odrzucenie – interakcja z dzieckiem nie sprawia rodzicowi przyjemności i satysfakcji. Rodzica cechuje obojętność, dystans emocjonalny, chłód, poczucie przewagi i brak chęci podejmowania interakcji zabawowej i dialogu z dzieckiem. Rodzic nie stara się zbliżyć emocjonalnie do dziecka i nie jest zadowolony, gdy ono chce to zrobić, nie interesuje się sprawami dziecka i jego potrzebami. Rodzic nie dostrzega podmiotowości dziecka, traktuje je instrumentalnie, zabezpieczając w niemowlęctwie jedynie jego potrzeby konieczne do przeżycia, a w wieku starszym dziecka

ograniczając się przede wszystkim do zabezpieczenia potrzeb materialnych.

- 2) Postawa nadmiernie wymagająca – rodzic wymaga od dziecka bezwzględnego posłuszeństwa i podporządkowania się w każdej drobnej kwestii, nie tolerując sprzeciwu i krytyki. Prezentuje sztywny model zachowania, w którym uważa się za autorytet w każdej dziedzinie, a swoje decyzje za jedynie słuszne, najlepsze i najważniejsze. Wszelkie próby osiągnięcia przez dziecko autonomii, samodzielności i współdecydowania o swoich sprawach są blokowane przez zakazy, nakazy i kary. Rodzic nie uwzględnia możliwości dziecka, oczekuje zbyt dużo od dziecka oraz perfekcjonizmu w wykonywanych przez niego obowiązkach i zadaniach, a gdy jest inaczej, ostro je krytykuje, karze i obarcza winą. Akceptuje tylko te plany, działania i aspiracje dziecka, które są zgodne z jego poglądami, oczekiwaniami i pomysłami. Taka postawa rodzica jest powodowana specyficznym pojmowaniem przez rodzica dobra dziecka.
- 3) Postawa autonomii – rodzic rozumie wzrastającą z wiekiem potrzebę niezależności i rozwoju dziecka, traktując dziecko podmiotowo, adekwatnie do jego wieku i możliwości. Rodzic od okresu niemowlęcego pozwala mu na „eksperymenty” i uczenie się na własnych doświadczeniach, a w razie potrzeby służy wsparciem, pomocą, radą, a gdy jest starsze partnerską dyskusją. Umożliwia dziecku samodzielne podejmowanie decyzji i rozwiązywanie problemów, dostosowanych do poziomu rozwojowego, racjonalnie tolerując przy tym popełnianie błędów. Rodzic zachowuje się elastycznie, rozumie silną potrzebę prywatności i posiadania własnych tajemnic dziecka. W sytuacjach konfliktowych rodzic nie narzuca dziecku siłą swojego zdania, ale prowokuje do refleksji, ukazując różne alternatywy i konsekwencje działań i decyzji, wskazując tym samym na istotność różnych okoliczności przy ich podejmowaniu. Rodzic szanuje poglądy dziecka, jego relacje, pozwala na posiadanie swojego stylu funkcjonowania, zawsze jest jednak gotowy do udzielania porady, wsparcia i wyrażania opinii.
- 4) Postawa niekonsekwentna – stosunek rodzica do dziecka jest niestały, zależny od jego nastroju czy samopoczucia, które przenosi na relacje interpersonalne w rodzinie. Rodzic jest niekonsekwentny w swych opiniach, decyzjach, uczuciach, zachowaniach, prezentowanych zasadach i nakazach oraz zakazach rodzicielskich. Jego postawa w stosunku do dziecka jest

chwiejna i dla dziecka mało lub w ogóle nie zrozumiała, bowiem zazwyczaj zaangażowanie w sprawy dziecka i postawa akceptująca, często przeplata się u niego z silną nerwowością, krzykliwością i obietnicami różnych kar i ograniczeń. Dziecku brak stałości w zachowaniu rodzica, spokoju i relaksacyjnego klimatu domu, poprzez co dystansuje się on emocjonalnie od rodzica, zamyka w swoim świecie, ukrywa przed nim swe problemy i trudno mu się zwierzać ze swoich spraw, nawet jeśli rodzic jest aktualnie w dobrym nastroju. Rodzic może mieć pretensje, że dziecko izoluje się od niego i nie mówi o wszystkim, w konsekwencji powiela wówczas nieakceptowane zachowania. Dziecko może wówczas poszukiwać bliskości, wsparcia i zrozumienia u innych osób poza domem.

- 5) Postawa nadmiernie ochraniająca – rodzic, kierując się w swym przekonaniu miłością do dziecka, nadmiernie ingeruje we wszelkie jego sprawy, przesadnie się o niego troszczy, chce wiedzieć o wszystkim co dotyczy dziecka i we wszystkim mu doradzać. Uważa, że dziecko wymaga nieustającej opieki, nie uświadamia sobie faktu dorastania dziecka i konieczności zmian w postępowaniu z nim. Wszelkie przejawy autonomii i swobody dziecka są przyjmowane z lękiem i niepokojem. Rodzic nadmiernie martwi się o przyszłość dziecka, nie wierzy że samo, bez jego pomocy i wsparcia, będzie w stanie sobie poradzić. Taka postawa rodzica jest źródłem konfliktów z dzieckiem, rodzenia się buntu i emocjonalnego odsuwania się (Plopa, 1987, s. 553- 554; Plopa 2008).

2. Style przywiązaniowe jako prototyp bliskich relacji

Wcześniejsze badania nad teorią przywiązania wykazywały, że jedynie więź dziecka z matką jako pierwszy stosunek uczuciowy, może być prototypem dla wszelkich późniejszych związków emocjonalnych jednostki. Tym samym uznając rolę ojca za podrzędną i nie mającą żadnego bezpośredniego znaczenia dla dziecka. Rola ojca ograniczała się więc jedynie do zabezpieczenia warunków materialnych i ekonomicznych rodziny (Bowlby, Spitz i inni, za: Rembowski, 1986). J. Bowlby, opisywał przywiązanie jako bliską więź między niemowlęciem a opiekunem (najczęściej matką) rozwijającą się podczas stałych, ciągłych interakcji. Obecnie uwzględnia się w niej większość bliskich relacji interpersonalnych,

obecnych w całym cyklu życia człowieka (Bowlby 1988, za: Plopa, 2006, Marczak, 2001, Kozińska, 2006).

M. Ainsworth (za: Bowlby, 2007) przeprowadziła badania nad niemowlętami, na podstawie których wyróżniła w relacjach bezpieczne i pozabezpieczne wymiary przywiązania. W wymiarze bezpiecznym wyróżniła wzorzec B, będącym prawidłowym, nazwanym bezpiecznym stylem przywiązania, natomiast w pozabezpiecznym wymiarze wyróżniła dwa wzorce nieprawidłowe, do których należy wzorzec A - styl unikający przywiązania i wzorzec C - styl lękowo-ambiwalentny przywiązania.

Bezpieczny styl przywiązania kształtuje się w efekcie prawidłowego rozwoju więzi z opiekunem. Matka lub inna bliska dziecku osoba starała się troskliwie zabezpieczać potrzeby dziecka, wchodzić z nim w interakcje i nawiązywać serdeczną i bliską więź fizyczną i emocjonalną. Dzieci z takiego stylu przywiązania wyrastają na osoby, które odznaczają się elastycznością i spójnością ego, dobrze rozwiniętym poczuciem autonomii i bogatymi zasobami poznawczymi. Osoby ufnie przywiązane w nowych sytuacjach społecznych nie doświadczają lęku, ale z łatwością wchodzi w nowe interakcje i podejmują realizację zadań rozwojowych. Posiadają dobrze rozwinięte umiejętności współdziałania w relacjach interpersonalnych, a także stosują efektywne strategie rozwiązywania konfliktów (Bowlby, 2007).

Styl przywiązania unikający rozwija się u człowieka pod wpływem frustracji, jaką dziecko odczuwało na skutek niezaspokojonych przez matkę lub opiekuna podstawowych potrzeb w początkowym okresie jego rozwoju. W sytuacjach dziecięcego zagrożenia zazwyczaj doświadczało niedostępności opiekuna, którą odbierało jako odrzucenie i brak akceptacji. Wytworzenie się u dziecka, a potem u dorosłego zachowań unikowych stanowi strategię radzenia sobie ze stresem, redukującą zarówno pragnienie bliskości, jak i niepokój oraz poczucie złości i niezadowolenia. Ukształtowany wzorzec „unikania” relacji chronią także osobę przed emocjonalnym zranieniem oraz służy wyciszaniu negatywnych emocji (Marczak, 2001; Bowlby, 2007; Plopa, 2008).

Lękowo-ambiwalentny styl przywiązania kształtuje się pod wpływem niespójnych i niestabilnych postaw opiekuna wobec jednostki we wczesnej fazie jej rozwoju. Nieprzewidywalność reakcji opiekuna, który bez żadnego konkretnego powodu raz reaguje na sygnały dziecka innym zaś razem ignoruje je – powoduje, że dzieci te zawsze jednak mają nadzieję na satysfakcjonujący kontakt ze swoim opiekunem. Osoba lękowo-ambiwalentnie przywiązana odczuwa z jednej strony pragnienie zaspokojenia potrzeby bliskości i bezpieczeństwa, z drugiej zaś przeżywa lęk przed samą bliskością i niepokój egzystencjalny. W konsekwencji

w relacjach doświadcza silnego dystresu. W obawie przed odrzuceniem nie dąży do rozwoju własnej autonomii, ale przyjmuje postawę nadmiernej zależności od innych (Kościńska, 2006; Płopa 2008).

Badania M. Ainsworth udowodniły, że ustalony typ przywiązania w niemowlęctwie nie zanika wraz z końcem dzieciństwa, ale utrzymuje się przez całe życie. Figury przywiązania, z którymi podtrzymywana jest bliskość i komunikacja, mogą się zmieniać, ale rezultat zachowań przywiązaniowych pozostaje zwykle bez zmian, mimo iż coraz bardziej różnorodne stają się sposoby osiągania go – poszerza się wachlarz coraz bardziej wyrafinowanych elementów (Ainsworth, Blehar, Waters, Wall, 1978; Bowlby, 2007; Marczak 2001).

Reakcje opiekuna na potrzeby niemowlęcia kształtują, już we wczesnym rozwoju, zdolność samoregulacji i regulacji z innymi. Kluczowe znaczenie ma tu odpowiednie odczytywanie, interpretowanie jak i reagowanie na emocje dziecka. Selektywne wzmacnianie, czy modelowanie uwagi opiekunów kreuje emocjonalną ekspresję dziecka, a później dorosłego, na różne formy interakcji z innymi. Te dziecięce doświadczenia z obiektem przywiązania są też jednym z ważnych wyznaczników przyszłego emocjonalnego funkcjonowania (Marczak, 2001; Bowlby, 2007; Płopa 2008).

Jeśli niemowlę doświadcza bezpiecznego stylu przywiązania, potrafi bezpośrednio i swobodnie ujawniać swoje potrzeby związane z ochroną i komfortem. Tych zdolności nie posiadają dzieci będące w relacji z opiekunami prezentującymi niepewne style przywiązaniowe – unikające, które hamują ekspresję potrzeby przywiązania i ambiwalentne, które z kolei ją wyolbrzymiają. Zatem odpowiedzi opiekunów na emocjonalne sygnały dziecka, prowadzą do jego wewnętrznej organizacji emocjonalnego doświadczenia. Kiedy dziecko nauczy się, że rodzic zawsze reaguje na jego sygnały stresu, będzie aktywnie dążyć do kontaktu z nim. Wpłynie to na rozwój efektywnych sposobów odzyskiwania poczucia bezpieczeństwa w dorosłych relacjach. Natomiast, gdy dziecko wykształtuje w sobie poczucie, że odzew rodzica na jego emocjonalne sygnały jest selektywny, wzmocni w sobie wtórne strategie w postaci deaktywacji i hiperaktywacji (Kobak i in., 1993, za: Płopa 2008). Deaktywacja jest charakterystyczna dla unikowego stylu przywiązania, i polega na rozwijaniu strategii tłumienia zachowań korelujących z potrzebą przywiązania, włączając afekt (tamże, s. 271). Natomiast hiperaktywacja rozwija tendencję do wyolbrzymiania zachowań przywiązaniowych i emocji – co jest charakterystyczne dla ambiwalentnego wzorca przywiązania (tamże, s. 271-272).

Otwartość i plastyczność w ekspresji emocji wiąże się zatem jedynie z bezpiecznym wzorcem przywiązania. Kiedy rodzic pozytywnie odpowiada na przeżywane emocje dziecka, łącznie z negatywnym afektem, wtedy ono uczy się, że wszystkie prezentowane emocje są akceptowane, a ekspresja jest bezwzględnie ważna dla komunikacji społecznej. W sytuacji unikania, wewnętrzny model włączy minimalizowanie negatywnej ekspresji emocjonalnej, ponieważ jednostka nauczyła się ją tłumić lub hamować, by nie doświadczać bólowego odrzucenia. Dotyczy to zarówno negatywnych jak i pozytywnych emocji, gdyż sygnalizowana gotowość opiekuna do interakcji w rezultacie jest frustrująca i rozczarowująca. Te niemowlęta otrzymują informację, że ekspresja, szczególnie negatywna, jest nieefektywnym sygnałem w oczekiwaniu pomocy i wsparcia od opiekunów. Natomiast dziecięce doświadczenie selektywnego i niestałego odzewu na jego negatywne stany (ambiwalencji), wiąże się z podwyższeniem ekspresji emocji. Niemowlęta otrzymują wówczas informację, że efekty ich ekspresji są nieprzewidywane, jednak intensywne negatywne emocje szybciej skupią uwagę opiekuna. Wzory te stanowią bazę dla rozwoju emocjonalnego, a zarazem społecznego jednostki. Badania dowodzą, że bezpieczne przywiązanie koreluje z otwarciem, swobodą, emocjonalną ekspresją, bogatszym słownikiem emocji, elastycznością w sytuacjach problemowych, lepszym odczytywaniem i interpretacją emocji innych ludzi. Natomiast niepewne wzory przywiązania prowadzą do defensywnych procesów w kontaktach międzyosobniczych (Thompson, 1999, za: Plopa, 2008; por. także: Marczak, 2001).

Określony typ przywiązania ze względu na jakość relacji rodzica z dzieckiem, implikuje także kształtowanie się obrazu samego siebie i poczucia własnej wartości. Człowiek o bezpiecznym stylu przywiązania uważa siebie za osobą wartościową, kompetentną, godną uwagi i miłości. Innych ludzi obdarza sympatią i szacunkiem, postrzegając ich jako ciepłych, wspierających i godnych zaufania. Dziecko przywiązane w sposób bezpieczny czuje się dobrze w bliskim związku, nie obawia się ani zależności w relacjach, ani poczucie jego wartości nie zmniejsza się w sytuacji samotności. Taki styl przywiązania powstaje na bazie postawy rodzicielskiej charakteryzującej się ciepłem, wrażliwością, opiekuńczością i niesieniem pomocy (Żółkowska, 2007; Bolwby, 2007; Plopa, 2008).

Ambiwalentny styl przywiązania przejawia się w niestabilnym, niespójnym i zależnym od akceptacji innych obrazie własnej osoby. Wizerunek innych ludzi dyktowany jest nadmierną potrzebą bliskości, poprzez co jest on idealizowany, a w stosunku do innych kierowane są zbyt wysokie oczekiwania, wiążące się z rozczarowaniem. Inni ludzie odbierani są wówczas jako niedostępni i eksploatacyjni. Dzieci z ambiwalentnym

typem przywiązania przeżywają silnie zazdrość, złość i smutek oraz lęk separacyjny i lęk przed rozdzieleniem, a jako starsze, swoje emocje nadmiernie kontrolują. Takie cechy powodują, że osoby te nadmiernie angażują się w relacje drugim człowiekiem, mając jednocześnie trudności z ich utrzymaniem. Z jednej strony mogą być „przylepni” i zależni, z drugiej dominujący i kontrolujący. Mają silną potrzebę bliskości dlatego szybko się zakochują i przedmiotowo traktując drugiego człowieka chcąc „mieć” go na wyłączność. Rodzic o postawie niespójnej, nieprzewidywalnej, z ambiwalentnymi uczuciami w stosunku do dziecka: idealizujący i jednocześnie dewaluujący je, predysponuje taki styl przywiązania w dorosłości (Marczak, 2001, Żółkowska, 2007; Płopa, 2008).

Osoby o lękowym stylu przywiązania postrzegają siebie jako mało wartościowych, niekompetentnych i niezbyt atrakcyjnych. Inni ludzie są uważani za zagrażających, odrzucających i niedających wsparcia. „Lękowi” w sytuacji bliskości w związku, przejawiają niepokój i obawy. Okazywanie uczuć sprawia im trudność, są silnie reaktywni emocjonalnie. Nie umieją zaufać innym, obawiają się zależności, odrzucenia i porzucenia. W zachowaniu przejawia się to niechęcią do kontaktów społecznych, pasywnością, nieśmiałością i unikaniem konfliktów. Lękowy styl przywiązania powstaje na bazie niedostępnej, krytycznej, często nadopiekuńczej i kontrolującej postawy rodzicielskiej (tamże).

3. Wpływ ojca na relacje dorosłe córki w aspekcie stylów przywiązaniowych

J. Bowlby podsumowując teorię przywiązania, nakreślił zarys prawidłowego rozwoju osobowości człowieka, w którym szczególny wpływ mają wczesne doświadczenia relacji wspierających i współpracujących – najpierw matki, a nieco później ojca. Wtedy córka wzrasta w poczuciu własnej wartości, posiadanych kompetencji, wiary w pomocność innych oraz posiada korzystny model, na podstawie którego będzie budować swe dorosłe związki. Tak ukształtowana osobowość z pewnością czyni ją lepiej przystosowaną do przyszłych niepożądanych wydarzeń, wśród których separacje, odrzucenia i straty należą do codziennych doświadczeń życiowych człowieka (Bowlby, 2007). J. Bowlby zaznacza też, że u człowieka zachowania przywiązaniowe, rodzicielskie i seksualne, częściowo się pokrywają. Za nierzadki przykład podaje dorosłe jednostki, traktujące swych seksualnych partnerów jak gdyby byli oni rodzicami. Partnerzy ci często odpowiadają na to przyjmując nadaną im rolę rodzicielską. Dowodzi to, że style przywiązaniowe są stabilne do okresu

dorobności, a ponad to równie łatwo jak w dzieciństwie mogą być wyzwane (Marczak, 2001; Grygiel, 2006; Bowlby, 2007; Źółkowska, 2007).

Ewolucyjne podejście do systemu przywiązaniowego zakłada, iż rozwinął się on właśnie celem nawiązywania więzi między partnerami w dorosłych związkach (Goldberg, 2000, za: Płopa, 2006). Ponadto zauważono, że u wszystkich dobrze znanych gatunków, budujących w parach bliskie więzi, występowało przywiązanie we wczesnym rozwoju. Fakt ten potwierdza tezę o przełożeniu dziecięcego stylu przywiązania na jakość dorosłych relacji partnerskich. Doświadczenie więzi z obiektem przywiązania bezpośrednio wpływa na uaktywnienie się struktur mózgowych, odpowiedzialnych za przyszłe społeczne, emocjonalne funkcjonowanie i odporność na stres. Zatem jeśli kobieta, na bazie wczesnych doświadczeń, wykształciła w sobie bezpieczny styl przywiązania, w sytuacjach stresowych będzie ufna wobec kompetencji obiektu, będzie wierzyła w skuteczność partnera do redukcji jej dyskomfortu. Natomiast ta, której reprezentacja mózgowa opiera się na stylu unikającym, nauczyła się że obiekt przywiązania jest obojętny na sygnalizowane przez nią potrzeby, dlatego wykształciła większe wymagania do własnych, wewnętrznych zasobów, tym samym nadmiernie je obciążając. Kobieta z ambiwalentnym stylem, obiekt przywiązania upatruje jako nieprzewidywalny, choć czasem skuteczny, dlatego będzie wobec niego nadmiernie eksponować swą potrzebę przywiązania, także osłabiając przy tym własne zasoby (Płopa, 2006; Kozińska, 2006)).

Na podstawie powyższych analiz, słusznym wydaje się stwierdzenie, że jedynie bezpieczny styl przywiązaniowy rozwija szerokie społeczne sprawności, umożliwia plastyczność w przyjmowaniu nowych doświadczeń i budowaniu przyszłych relacji na stabilnej emocjonalnej bazie.

Opierając się na analizach J. Bowlby'ego, R.S. Shaver i in. (1988, za: Sternberg, Weis, 2007) wysunęli tezę, że więzi w dorosłym związku dwojga ludzi są przywiązaniem emocjonalnym i odpowiadają więzi między niemowlętami a głównymi opiekunami. Zarówno miłość niemowlęctwie jak i dorosłym życiu obejmuje takie zachowania, jak: kontakt wzrokowy, bliskość fizyczna, a więc trzymanie w ramionach, dotykanie, pieszczenie, uśmiechanie się, a także płacz, lgnięcie, oraz pragnienie bycia pocieszanym przez bliską osobę partnera w cierpieniu; doświadczenie gniewu, lęku i smutku towarzyszy rozstaniu lub utracie, a doświadczenie szczęścia i radości pojawia się przy odnowieniu więzi (Marczak, 2001; Bowlby 2007, s. 63).

R.S. Shaver i współpracownicy zauważyli ponadto, że style przywiązaniowe, że opisane przez M. Ainsworth przypominają, obserwo-

wane u dorosłych style miłości (Fraley, Shaver, 2000, za: Plopa, 2006). Zatem kobieta o bezpiecznym stylu przywiązania będzie czuła satysfakcję płynącą z bliskich relacji z partnerem, pozytywnie odbierała ich obustronną zależność od siebie i akceptowała zachowania partnera prowadzące do zwiększenia intymności i bliskości w związku. Kobieta, o unikającym stylu przywiązania, nie będzie odczuwała komfortu w bliskości z partnerem, będzie jej trudno w pełni mu zaufać i nie zdoła znaleźć w sobie zgody na zależność od niego. Wszelkie próby partnera zmierzające do zwiększenia intymności i bliskości będą rodziły w niej opór i nerwowość. Natomiast kobietę o lękowo-ambiwalentnym stylu przywiązania charakteryzuje poczucie, że jej partner nie wykazuje wystarczających chęci by wejść w oczekiwaną przez nią bliską relację. Rodzi to w niej nerwowość, niepewność co do uczuć partnera i jego chęci bycia w bliskości z nią. Niejednoznaczne zachowania takich kobiet, często spotykają się z dystansowaniem się partnerów, co rodzi w nich jeszcze większy lęk o jakość związku i jego trwałość (Marczak, 2001; Bowlby, 2007; Plopa, 2008).

Badania wykazały, że wzory przywiązania ukształtowane w dzieciństwie są zwykle stabilne, wysoce odporne na zmiany i aktywne podczas całego życia człowieka. Determinują określony sposób interpretacji celów i intencji partnerów w dorosłych relacjach, które są odbiciem zakorzenionych w nich oczekiwań i wierzeń, uformowanych na bazie historii doświadczania przywiązania. Gdy nowe doświadczenia w bliskich relacjach odbiegają od utrwalonego w kobiecie wzorca, mogą być nawet zniekształcane, byle były zgodne z oczekiwaniami. Powoduje to ciągłość w tworzeniu stale tych samych wzorów interakcyjnych zachowań, nawet gdy ich konteksty społeczne są różne (Feeney i in. 2000; Zeifman, Hazan 2000; Carver, Scheier 2000; Mikulincer 1998; Mikulincer, Nachshon 1991; Kobat, Hazan 1991; Shimpson i in. 1990, za: Rostowski 2003).

Kobiety o bezpiecznym stylu przywiązania, ukształtowanym jeszcze w okresie dzieciństwa, zwykle opisują swoje związki jako szczęśliwsze, oparte na przyjaźni, wzajemnym zaufaniu i przekonaniu o trwałości ich wzajemnej miłości w porównaniu z dwoma pozostałymi stylami przywiązaniowymi. Akceptują zachowania partnera zmierzające do większej bliskości, odczuwają większą radość, przyjemność i satysfakcję z kontaktów fizycznych zaspokajających poczucie intymności, przy czym tylko w kontekście trwałych relacji, nie zaś przygodnych. Ponadto kobiety przywiązane w relacjach w sposób bezpieczny, w sytuacji przeżywanego stresu, lęku i niepokoju, zazwyczaj szukają wsparcia u bliskich im osób, u przyjaciół i partnerów, dzieląc się przy tym z nimi swoimi emocjami

i odczuciami. Obustronne wspomaganie się w relacjach jest przez obie strony pozytywnie odczuwana (tamże).

Kobiety reprezentujące unikowy styl przywiązania nie wierzą w istnienie relacji prawdziwej miłości między ludźmi. Według nich miłość romantyczna występuje jedynie w filmach czy książkach, a jeśli już komuś naprawdę się zdarzy, to nie trwa długo, przeważnie istnieje na początku związku i rzadko trwa dłużej. Takim kobietom trudno jest zaakceptować niedoskonałości i wady partnera. Zazwyczaj w relacjach są wyniosłe, cyniczne, zdystansowane, nie wykazują potrzeby bliskości, a doznają wręcz zakłopotania i dyskomfortu w przypadku jej wystąpienia. Osoby o unikowym stylu przywiązania obawiają się wręcz bliskości emocjonalnej i intymności, która generuje w nich nerwowość i nie dążą do jej uintensywnienia, wykazując opór przed zachowaniami mogącymi ułatwić proces powstawania i utrwalania się bliskich więzi. Cechuje je unikanie wszelkich zachowań mogących w jakikolwiek sposób uzależnić je od partnerów. Kobiety o unikowym stylu przywiązaniowy w sytuacji problemowej, trudnej, im bardziej są niepewne, tym mniej poszukują pomocy i wsparcia u najbliższych. Mężczyźni natomiast, im większy niepokój dostrzegają u swoich „unikowych” partnerek, tym bardziej się od nich oddalają i mniej pomocy i wsparcia im udzielając (podobnie jak w relacji opiekun niepewny – niemowlę). Zatem jeśli w parze „unikających” pojawia się konflikt, problem czy trudna sytuacja, to nie prowadzi to do zacieśnienia się więzi między partnerami, ale do rozluźnienia kontaktu z obu stron. Jednak część badaczy twierdzi, że związek dwojga „unikających” (podobnie jak z ambiwalentnym stylem przywiązania) należy do rzadkości. Uważają oni, że ludzie z niepewnym wzorem przywiązania unikają partnerów mogących traktować ich podobnie jak chłodny i odrzucający rodzic. „Unikający” zatem chronią się od partnerów emocjonalnie niedostępnych, natomiast jednostki z ambiwalentnym wzorem przywiązania, niespójnych i niekonsekwentnych (Rostowski, 2003; Bowlby, 2007).

Kobiety o stylu przywiązaniowym lękowo-ambiwalentnym mają bardzo wielką potrzebę bycia kochanym i są przekonane o istnieniu prawdziwej miłości romantycznej. Jednakże często wątpią w siłę i autentyczność uczuć partnera relacji. Niepewne uczuć i tego, czy zasługują na miłość, w relacji nieustannie i często „sprawdzają” stan uczuć partnera. Są jednostkami głęboko uzależniającymi się od swych partnerów, od których bardzo silnie oczekują odwzajemnienia uczuć i osiągnięcia z nimi maksymalnej bliskości i pełnego zjednoczenia. Cechuje je przy tym poczucie, że partner relacji nie wykazuje wystarczającej gotowości do oczekiwanych, bliskich relacji. Aktywność seksualna jest dla nich środkiem

do zapewnienia i zaspokojenia potrzeby intymności, co może owocować podejmowaniem niedojrzałych i niewłaściwych zabiegów, przejawiających się gotowością do angażowania się w przygodne lub przypadkowe związki seksualne. Jednostki te chronią się w ten sposób przed rozwojem głębszej emocjonalnej więzi, stąd też miłość taka jest pełna wzlotów i upadków – z jednej strony obejmuje bowiem atrakcyjność i fascynację seksualną, z drugiej silną zazdrość, wątpliwości, nieporozumienia, chwiejność emocjonalną, a przede wszystkim ciągły niepokój przed zanikaniem czy brakiem miłości, a najbardziej przed jego odejściem. Zderzenie pragnień i wątpliwości rodzi napięcie, które prowadzi do częstych i intensywnych napadów gniewu i strachu. Niejednoznaczne zachowania mogą prowadzić do dystansowania się partnera, co jeszcze bardziej zwiększa lęk o jakość i trwanie relacji. W obliczu badań do niniejszej pracy istotnym jest fakt, że na ukształtowanie się tego wzoru przywiązania, a w następstwie typu miłości romantycznej duży wpływ ma nieprawidłowa postawa ojca (Marczak, 2001; Rostowski, 2003).

Rodzina w życiu człowieka odgrywa najważniejszą rolę w kształtowaniu się jego osobowości, sfery wartości, budowanie relacji i intymnych związków w życiu dorosłym. Postawy rodzicielskie mają ogromny wpływ na kształtowanie się typu przywiązania społecznego w niemowlęctwie, co w sposób niewątpliwy przekłada się na relacje tego człowieka w życiu dorosłym. Styl przywiązania kobiety w relacjach partnerskich jest na ogół powtórzeniem stylu przywiazaniowego ze wczesnego dzieciństwa. Wiele badań potwierdziło iż styl przywiązania ma wpływ na kontakty interpersonalne, ale przede wszystkim na zdolność tworzenia satysfakcjonujących bliskich związków. Najwyższe umiejętności w tym zakresie mają kobiety bezpiecznym stylu przywiązania, najniższe o unikającym, zapewne z powodu wypierania własnej potrzeby bliskości i nieufności w stosunku do partnerów (Wojciszke, 2002).

4. Założenia metodologiczne badań

Koncepcja J. Bowlby'ego oraz M. Ainsworth zakłada, iż wzory przywiązania ukształtowane w dzieciństwie są zwykle stabilne, wysoce odporne na zmiany i aktywne podczas całego życia człowieka oraz przekładają się na dorosłe związki. Postanowiono zatem sprawdzić czy i jak postawa rodzicielska ojca, który stanowi ważną figurę odniesienia dziecka przekłada się na dorosłe związki córki (Marczak, 2001; Rostowski, 2003; Grygiel, 2006; Bowlby, 2007).

Celem przeprowadzonych badań było ustalenie zależności pomiędzy postawą rodzicielską ojca w retrospektywnej ocenie córki, a rodzajem stylu przywiązaniowego w jej dorosłych relacjach..

Zmienną niezależną była określona postawa rodzicielska ojca wobec córki (akceptacja, odrzucenie, nadmierne wymaganie, autonomia, niekonsekwencja, nadmierna ochrona), natomiast zmienna zależna to stosowany przez córkę, w jej dorosłych relacjach partnerskich, jeden z trzech stylów przywiązaniowych (bezpieczny, lękowo-ambiwalentny, unikowy).

Do pomiaru zmiennej niezależnej posłużono się Kwestionariuszem Retrospektywnej Oceny Postawy Rodzicielskiej Ojca (KPR-RocO), W celu zbadania zmiennej zależnej posłużono się Kwestionariuszem Stylów Przywiązaniowych (KSP) w wersji dla kobiet.

Sformułowano dwie hipotezy badawcze oraz sześć pytań badawczych.

4.1. Hipotezy i pytania badawcze:

Przystępując do badań postawiono następujące hipotezy badawcze:

- 1) Prawidłowe postawy rodzicielskie ojca (akceptacja i autonomia) korelują dodatnio z bezpiecznym stylem przywiązania córki w relacjach partnerskich.
- 2) Nieprawidłowe postawy rodzicielskie ojca (odrzucenie, nadmierne wymaganie, niekonsekwencja, nadmierna ochrona) korelują dodatnio z lękowo-ambiwalentnym i unikowym styl przywiązania córek w relacjach partnerskich.

Pytania badawcze:

- 1) Jaka jest zależność pomiędzy postawą akceptacji ojca a przyjmowanym stylem przywiązaniowym córki w jej dorosłych relacjach partnerskich?
- 2) Jaka jest zależność pomiędzy postawą odrzucenia ojca a przyjmowanym stylem przywiązaniowym córki w jej dorosłych relacjach partnerskich?
- 3) Jaka jest zależność pomiędzy postawą autonomii ojca a przyjmowanym stylem przywiązaniowym córki w jej dorosłych relacjach partnerskich?
- 4) Jaka jest zależność pomiędzy postawą nadmiernie ochraniającą ojca a przyjmowanym stylem przywiązaniowym córki w jej dorosłych relacjach partnerskich?

- 5) Jaka jest zależność pomiędzy postawą nadmiernie wymagającą ojca a przyjmowanym stylem przywiązaniowym córki w jej dorosłych relacjach partnerskich?
- 6) Jaka jest zależność pomiędzy postawą niekonsekwencji ojca a przyjmowanym stylem przywiązaniowym córki w jej dorosłych relacjach partnerskich?

4.2. Zastosowane metody badań

Do badań wykorzystano dwa narzędzia badawcze: Kwestionariusz Retrospektywnej Oceny Postawy Rodzicielskiej Ojca (KPR-RocO) M. Plopy oraz Kwestionariusz Stylów Przywiązaniowych (KSP) w wersji dla kobiet. Opracowany również przez M. Plopę.

Kwestionariusz Retrospektywnej Oceny Postawy Rodzicielskiej Ojca (KPR-RocO) składa się z 75 twierdzeń i obejmuje pięć postaw ojca wobec dziecka: Akceptacja – Odrzucenie, Nadmierne Wymaganie, Autonomia, Niekonsekwencja, Nadmierne Ochranianie.

Rzetelność poszczególnych wymiarów KPR-RocO, sprawdzono badając 992 dorosłych kobiet i mężczyzn. Każdy z wymiarów uzyskał następujące wartości:

- Postawa Akceptacja-Odrzucenie: 0,89;
- Postawa nadmierne Wymaganie: 0,90;
- Postawa Autonomia: 0,87;
- Postawa Niekonsekwencja: 0,87;
- Postawa nadmierne Ochranianie: 0,84 (Plopa, 2006).

Kwestionariusz jest dość łatwym narzędziem badawczym, w którym osoba badana ma zakreślić odpowiednio do treści twierdzenia możliwe 5 kategorii oceny postawy rodzicielskiej ojca:

- „zdecydowanie taki był i tak się zachowywał”
- „raczej taki był i tak się zachowywał”
- „mam wątpliwości czy taki był i czy tak się zachowywał”
- „raczej taki nie był i tak się nie zachowywał”
- „zdecydowanie taki nie był i tak się nie zachowywał”

Konstrukcja Kwestionariusza Stylów Przywiązaniowych (KSP) w wersji dla kobiet, została oparta na koncepcji Hazan i Shavera, opisującej trzy style przywiązaniowe: bezpieczny, lękowo-ambiwalentny oraz unikowy. Stworzono ponad 50 stwierdzeń dotyczących relacji międzypartnerskich, które zostały poddane następnie analizie czynnikowej. Dzięki tejże analizie wyszczególniono trzy czynniki odpowiadające teorii Hazan i Shavera, do których dopasowano po dziesięć stwierdzeń. Podobnie

jak przy KPR-RocO, posługując się programem LISNER, dokonano confirmacyjnej analizy czynnikowej, potwierdzającej słuszność stworzenia trzech wymiarów. Następnie, posługując się wielkościami wskaźników Lambda-X, wybrano po osiem stwierdzeń do każdej ze skal.

Wskaźniki rzetelności, dla każdej z podskal KSP, zostały ustalone po przebadaniu 2 226 dorosłych osób, zróżnicowanych wiekowo, zawodowo, pod względem statusu rodzinnego i wykształcenia. Każda z podskal uzyskała kolejno wysoka ocenę rzetelności:

- Styl przywiązania bezpieczny: 0,91;
- Styl przywiązania lękowo-ambiwalentny: 0,78;
- Styl przywiązania unikowy: 0,80.

Ocenie trafności KSP, podobnie jak KPR-RocO, posłużyło kilka odmian trafności teoretycznej – badaniu wewnętrznej struktury testu (interkorelacja skal), trafności kryterialnej oraz metodzie sprawdzania różnic międzygrupowych (Plopa, 2006).

Konstrukcja KSP wymaga od badanego stopnia zgody z danym twierdzeniem na siedmio- punktowej skali.

W badaniu wzięło udział 98 kobiet w wieku od 20 do 27 lat. Średni wiek wynosił 21,2 lat. Spośród badanych 91 kobiet to osoby studiujące na Uniwersytecie Warszawskim, Politechnice Warszawskiej oraz w Wyższej Szkole Handlu i Prawa im. Ryszarda Łazarskiego w Warszawie. Pozostałych siedem badanych, to kobiety z wyższym wykształceniem.

5. Prezentacja wyników badań

5.1. Postawy ojców badanych kobiet

Kwestionariusz Retrospektywnej Postawy Rodzicielskiej Ojca ujmuje pięć postaw rodzicielskich: akceptacja-odrzućenie, autonomia, nadmierne wymaganie, nadmierne ochranianie i niekonsekwencja.

Najwyższą średnią ocenę ojcowskiej postawy, córki przypisały postawie akceptacji-odrzućenia, następnie kolejno autonomii, postawie nadmiernego ochraniania i niekonsekwencji, a najniższą – postawie nadmiernego wymagania.

W tabeli nr 1 przedstawiono wyniki dokonanej przez córki retrospektywnej oceny postawy rodzicielskiej ojca.

Tab. 1. Retrospektywna ocena postawy rodzicielskiej ojca

TYP POSTAWY OJCA	M	SD	Min	Max	Skośność	Kurtoza
Akceptacja-Odrzućenie	37,01	9,56	-0,453	-0,163	11	60
Autonomia	35,84	5,95	-0,547	0,500	16	47
Nadmierna Ochrona	28,23	7,12	0,176	-0,403	13	45
Niekonsekwencja	25,01	9,00	0,387	-0,513	10	48
Nadmierne Wymaganie	24,79	8,79	0,487	-0,184	10	49

M- średnia, SD- odchylenie standardowe, Min- wynik najniższy, Max- wynik najwyższy

5.2. Style przywiązaniowe w relacjach dorosłych córek

Kwestionariusz Stylów Przywiązaniowych obejmuje trzy style przywiązania: bezpieczny, lękowo-ambiwalentny i unikowy.

Najczęściej badane osoby reprezentowały styl przywiązaniowy bezpieczny, następnie ambiwalentno-lękowy, a najrzadziej unikowy. W tabeli nr 2 przedstawiono wyniki rodzajów stylów przywiązaniowych w relacjach partnerskich córek.

Tab. 2. Styl przywiązaniowy dorosłych relacjach córki

STYL PRZYWIĄZANIOWY CÓRKI	M	SD	Min	Max	Skośność	Kurtoza
Bezpieczny	42,89	8,70	-0,601	-0,018	15	56
Lękowo-ambiwalentny	26,48	11,42	0,543	-0,381	8	56
Unikowy	19,97	8,79	0,837	0,322	8	46

M- średnia, SD- odchylenie standardowe, Min- wynik najniższy, Max- wynik najwyższy

5.2.1. Postawa rodzicielska ojca a styl przywiązaniowy córki w dorosłych relacjach – weryfikacja pytań badawczych

Postanowiono zbadać zależność pomiędzy postawą rodzicielską ojca a stylem przywiązaniowym córki w jej dorosłych relacjach. Wykorzystano test korelacji liniowej r - Pearsona. W tabeli 3 przedstawiono zależności pomiędzy typem postawy rodzicielskiej ojca a stylem przywiązaniowym córki.

Tab. 3. Retrospektywna ocena postawy rodzicielskiej ojca, a styl przywiązaniowy córki w jej dorosłych relacjach

Styl Przywiązaniowy córki	Postawy rodzicielskie ojca				
	Akceptacja Odrzucenie	Autonomia	Nadmierne Ochranianie	Nadmierne Wymaganie	Niekonsekwencja
Bezpieczny	0,216*	0,298**	-0,010	-0,272**	-0,244**
Lękowo-ambiwalentny	-0,130	-0,195	0,080	0,173	0,189
Unikowy	-0,268*	-0,346**	0,039	0,364**	0,367**

** Korelacja jest istotna na poziomie 0.01 (dwustronnie).

* Korelacja jest istotna na poziomie 0.05 (dwustronnie).

Pierwsze pytanie badawcze dotyczyło zależność pomiędzy postawą akceptacji ojca a przyjmowanym stylem przywiązaniowym córki w jej dorosłych relacjach partnerskich. Analiza r - Pearsona (0,216*) wykazała

słaby związek dodatni między postawą akceptacji ojca, a bezpiecznym stylem przywiązaniowym córki wobec partnera. Pozwala to stwierdzić, że im bardziej córka ocenia ojca jako akceptującego, tym częściej jej relacje z partnerem charakteryzuje bezpieczny styl przywiązaniowy. Postawa akceptacji ojca ujemnie koreluje z unikowym stylem przywiązaniowym córki w relacjach partnerskich, choć jest to zależność słaba. Tak więc im bardziej córki oceniają swych ojców jako odrzucających, tym częściej w relacjach z partnerem przyjmują unikowy styl przywiązania w dorosłej relacji. Postawa akceptacji ojca ma ujemny wpływ na lękowo-ambiwalentny typ przywiązania córki w jej relacjach partnerskich, chociaż nie jest to korelacja istotna statystycznie.

Drugie pytanie badawcze dotyczyło zależności pomiędzy postawą odrzucenia ojca a przyjmowanym stylem przywiązaniowym córki w jej dorosłych relacjach partnerskich. Analizy statystyczne nie wykazały istotnego statystycznie związku między postawą odrzucenia ojca a lękowo-ambiwalentnym stylem przywiązania córki w jej relacjach. Jednakże postawa akceptacji ojca ujemnie koreluje z unikowym stylem przywiązaniowym córki w relacjach partnerskich (-0,268* zależność słaba). Wyniki te pozwalają stwierdzić, że im bardziej córki oceniają swych ojców jako odrzucających, tym częściej stosują one unikowy styl przywiązania w relacjach z partnerem. Zatem postawa odrzucenia ojca ma związek z przyjmowanym unikowym stylem przywiązania, a nie ma związku z lękowo-ambiwalentnym stylem przywiązania.

Trzecie pytanie badawcze dotyczyło zależność pomiędzy postawą autonomii ojca a przyjmowanym stylem przywiązaniowym córki w jej dorosłych relacjach partnerskich. Analiza r - Pearsona (0,298**) wykazała słaby związek dodatni między postawą autonomii ojca a bezpiecznym stylem przywiązaniowym córki wobec partnera. Tak więc im bardziej córka ocenia ojca jako rozumiejącego jej potrzebę niezależności, tym częściej występuje u niej bezpieczny styl przywiązaniowy w swoich dorosłych relacjach z partnerem. Postawa autonomiczna ojca wiąże się istotnie statystycznie (0,346**0 z nie stosowaniem stylu przywiązaniowego unikania przez córki w jej dorosłych relacjach, to znaczy, że im ojciec jest bardziej autonomiczny, tym rzadziej córka w swoich relacjach przyjmuje unikowy styl przywiązania. Ponadto także zauważa się pewną tendencję statystyczną ($0,05 < p < 0,10$) świadczącą o ujemnej zależności między autonomią ojca a przywiązaniowym stylem lękowo-ambiwalentnym córki.

Czwarte pytanie badawcze dotyczyło zależności między postawą nadmiernie ochraniającą ojca a przyjmowanym stylem przywiązaniowym córki w jej dorosłych relacjach partnerskich. Analizy statystyczne nie

wykazały istotnego statystycznie związku między nadmiernie ochraniającą postawą ojca a którymkolwiek ze stylów przywiązaniowych córki w jej dorosłych relacjach partnerskich.

Piąte pytanie badawcze dotyczyło zależności pomiędzy postawą nadmiernie wymagającą ojca a przyjmowanym stylem przywiązaniowym córki w jej dorosłych relacjach partnerskich. Analizy statystyczne ($0,364^{**}$) wykazały umiarkowany związek dodatni między postawą nadmiernie wymagającą a stylem unikowym córki, czyli im bardziej córki oceniają swych ojców jako nadmiernie wymagających, tym częściej stosują one unikowy styl przywiązaniowy w swych relacjach partnerskich. Ponadto postawa nadmiernie wymagająca ojca ujemnie koreluje ($-0,272^{**}$) z bezpiecznym stylem przywiązaniowym (choć jest to korelacja słaba). Oznacza to, że im bardziej córki oceniają swych ojców jako nadmiernie wymagających, tym rzadziej stosują w swych związkach bezpieczny styl przywiązaniowy. Analizy statystyczne nie wykazały istotnego statystycznie związku między nadmiernie wymagającą postawą ojca a lękowo-ambiwalentnym stylem przywiązania córki w jej relacjach partnerskich. Występuje tu jednak pewna tendencja statystyczna ($0,05 < p < 0,10$) wskazująca na dodatnią zależność między postawą nadmiernie wymagającą ojca a przywiązaniowym stylem lękowo-ambiwalentnym córki.

Szóste pytanie badawcze dotyczyło zależności pomiędzy postawą niekonsekwencji ojca a przyjmowanym stylem przywiązaniowym córki w jej dorosłych relacjach partnerskich. Analizy statystyczne wykazały umiarkowany związek dodatni ($0,367^{**}$) między postawą niekonsekwentną ojca a stylem unikowym córki. Tak więc im bardziej córki oceniają swych ojców jako niekonsekwentnych, tym częściej stosują one unikowy styl przywiązaniowy w swych relacjach partnerskich. Postawa niekonsekwentna ojca ujemnie koreluje ($-0,244^{**}$) na poziomie słabym z bezpiecznym stylem przywiązaniowym. Oznacza to, że im bardziej córki oceniają swych ojców jako niekonsekwentnych, tym rzadziej stosują w swych związkach bezpieczny styl przywiązaniowy. Analizy statystyczne nie wykazały natomiast istotnego statystycznie związku między niekonsekwentną postawą ojca, a lękowo-ambiwalentnym stylem przywiązania córki w jej relacjach partnerskich. Występuje tu jedynie dodatnia zależność między postawą niekonsekwentną ojca a przywiązaniowym stylem lękowo-ambiwalentnym.

5.2.2. Postawy prawidłowe ojca a styl przywiązaniowy córki w jej dorosłych relacjach – weryfikacja hipotez

Dokonując analizy związku pomiędzy określoną postawą rodzicielską a typem przywiązania córki w jej dorosłych relacjach, uwzględniono różnicę pomiędzy postawami prawidłowymi i nieprawidłowymi ojca. Do sprawdzenia czy istnieją różnice między kobietami, które oceniały postawy ojców, w poszczególnych wymiarach jako prawidłowe, umiarkowanie prawidłowe bądź nieprawidłowe, użyto jednoczynnikowej analizy wariancji.

Postanowiono sprawdzić zależności pomiędzy postawami prawidłowymi ojca, do których należy postawa akceptacji i autonomii, a bezpiecznym stylem przywiązaniowym w dorosłych relacjach córki, co było treścią hipotezy 1: Prawidłowe postawy rodzicielskie ojca (akceptacja i autonomia) korelują dodatnio z bezpiecznym stylem przywiązania córki w relacjach partnerskich. Dokonano rozróżnienia w poziomach prezentowanej postawy akceptacji: na trzy grupy: prawidłowa, świadcząca o wysokim poziomie akceptacji, umiarkowanie prawidłowa i nieprawidłowa, świadcząca o braku akceptacji, czyli odrzuceniu odrzuceni. W tabeli 4 zilustrowano otrzymane zależności.

Tab. 4. Postawa akceptacji ojca a styl przywiązaniowy w dorosłych relacjach córki

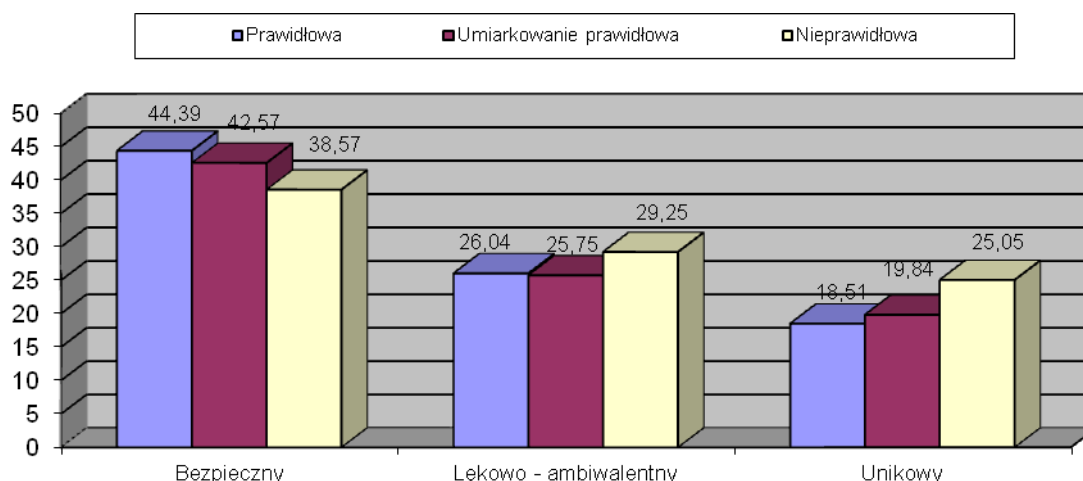
STYL PRZYWIĄ ZANIOWY	POSTAWA OJCA AKCEPTACJA - ODRZUCENIE						F	p	Różnice między grupami
	Prawidłowa		Umiarkowanie prawidłowa		Nieprawidłowa odrzućenie				
	M	SD	M	SD	M	SD			
Bezpieczny	44,39	8,61	42,57	8,33	38,57	8,34	3,204	0,045	1:3
Lękowo- ambiwalentny	26,04	11,83	25,75	10,17	29,25	12,58	0,658	0,520	n.i.
Unikowy	18,51	8,39	19,84	8,80	25,05	8,33	3,885	0,024	1:3, 2:3

M- średnia, SD- odchylenie standardowe, p- istotność, F- wynik jednoczynnikowej analizy wariancji.

Wyniki wskazują, iż jeśli córki określają postawę ojca jako akceptującą, to dominującym stylem przywiązaniowym w ich relacjach jest styl bezpieczny, natomiast im mniej akceptująca postawa, tym większy poziom przywiązania unikowego w dorosłych relacjach córki.

Na wykresie 1 zilustrowano graficznie związki pomiędzy poziomem postawy akceptacji ojca, a stylami przywiązaniowymi córki w jej dorosłych relacjach.

Wykres nr 1. Postawa akceptująca ojca a styl przywiązaniowy w dorosłych relacjach córki

Drugą prawidłową postawą rodzicielską w typologii M. Plopy jest postawa autonomii. Dokonano rozróżnień postawy autonomii na trzy poziomy: prawidłowa - pełna autonomia, umiarkowanie prawidłowa postawa autonomii i brak autonomii, czyli nieprawidłowa.

W tabeli 5 przedstawiono wyniki zależności pomiędzy postawą autonomii ojca a stylem przywiązaniowym córki w jej dorosłych relacjach.

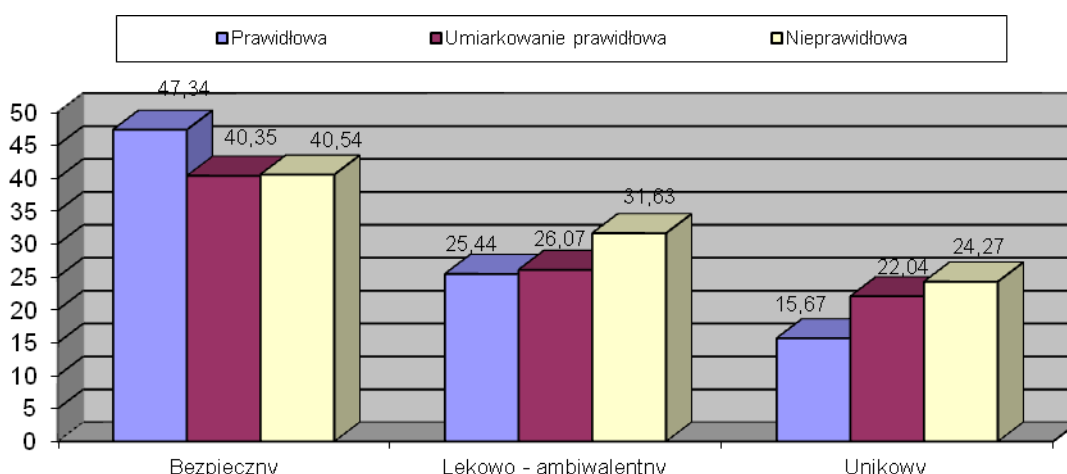
Tab. 5. Postawa autonomii ojca a styl przywiązaniowy córki w jej dorosłych relacjach

STYL PRZYWIĄ ZANIOWY	POSTAWA OJCA AUTONOMIA – BRAK AUTONOMII						F	p	Różnice między grupami
	Prawidłowa pełna autonomia		Umiarkowanie prawidłowa		Nieprawidłowa brak autonomii				
	M	SD	M	SD	M	SD			
Bezpieczny	47,34	6,25	40,35	8,94	40,54	9,26	8,223	0,001	1:2, 1:3
Lękowo-ambiwalentny	25,44	11,24	26,07	11,33	31,63	12,13	1,300	0,277	n.i.
Unikowy	15,67	5,79	22,04	9,47	24,27	8,67	7,676	0,001	1:2, 1:3

Wyniki wskazują, iż jeśli córki określają postawę ojca jako autonomiczną, to, w ich dorosłych relacjach częściej stosują bezpieczny styl przywiązaniowy. Analizy statystyczne wskazały, że kobiety, których ojcowie przejawiali prawidłową postawę autonomii, istotnie rzadziej

stosują styl unikowy w relacjach z partnerem niż te, których ojcowie przejawiali nieprawidłową (brak autonomii) lub umiarkowaną prawidłową postawę. Postawa autonomia ojca nie ma istotnego związku z przyjmowanym przez córki stylem lękowo-ambiwalentnym w ich dorosłych relacjach.

Wykres nr 2. Postawa autonomii ojca a styl przywiązaniowy córki w jej dorosłych relacjach

Przeprowadzona analiza wariancji pozwoliła potwierdzić hipotezę 1, iż prawidłowe postawy rodzicielskie ojca (akceptacja i autonomia) korelują dodatnio z bezpiecznym stylem przywiązania córki w relacjach partnerskich.

W typologii postaw rodzicielskich w koncepcji M. Plopy wśród nieprawidłowych postaw rodzicielskich wyróżnia się postawę nadmiernie ochraniającą, postawę nadmiernie wymagającą, postawę niekonsekwencji oraz brak akceptacji, czyli postawę odrzucającą.

Do sprawdzenia czy istnieją różnice między kobietami, które oceniały postawy ojców, w poszczególnych wymiarach jako prawidłowe, umiarkowanie prawidłowe bądź nieprawidłowe, użyto jednoczynnikowej analizy wariancji.

Związek pomiędzy nieprawidłowymi postawami rodzicielskimi ojca a nieprawidłowymi stylami przywiązania córek w ich dorosłych relacjach, czyli ambiwalentno-lękowym i unikowym stylem przywiązaniowym, było treścią następnej hipotezy badawczej. Hipoteza 2 brzmi: Nieprawidłowe postawy rodzicielskie ojca (nadmierna ochrona, nadmierne wymaganie, niekonsekwencja, odrzucenie) korelują dodatnio z lękowo-ambiwalentnym i unikowym stylem przywiązania córek w relacjach partnerskich.

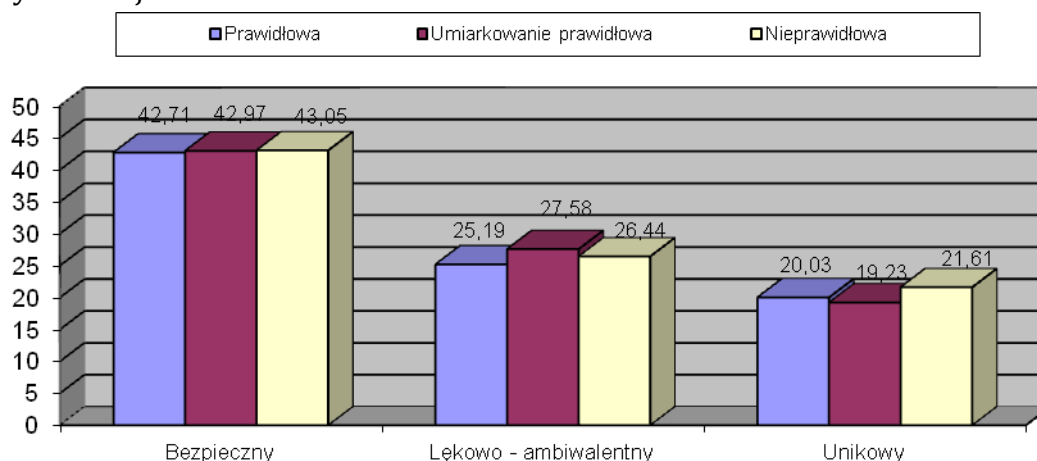
Pierwszą postawą nieprawidłową - nadmierna ochrona, podzielono na trzy poziomy: prawidłowa, umiarkowanie prawidłowa nieprawidłowa, która wskazuje na najwyższy poziom tej postawy. Jednoczynnikowa analiza wariancji nie wykazała istotnych statystycznie korelacji między postawą nadmiernie ochraniającą ojca a przywiązaniowym stylem córki w jej dorosłych relacjach partnerskich. Brak wpływu dotyczy zarówno stylu bezpiecznego, lękowo-ambiwalentnego jak i unikowego.

W tabeli 6 przedstawiono wyniki zależności pomiędzy postawą nadmiernie ochraniającą ojca a stylem przywiązaniowy córki w jej dorosłych relacjach.

Tab. 6. Postawa nadmiernie ochraniająca ojca a styl przywiązaniowy w dorosłych relacjach córki

5. Postawa nadmiernie centramająca ojca a styl przywiązaniowy w dorosłych relacjach								
STYL	POSTAWA OJCA						F	p
	NADMIERNA OCHRONA							
	Prawidłowa		Umiarkowanie prawidłowa		Nieprawidłowa Nadmierna ochrona			
	M	SD	M	SD	M	SD		
Bezpieczny	42,71	8,44	42,97	8,10	43,05	10,90	0,012	0,988
Lękowo-ambiwalentny	25,19	10,30	27,58	11,88	26,44	12,80	0,422	0,657
Unikowy	20,03	8,11	19,23	9,28	21,61	9,05	0,454	0,636

Wykres nr 3. Postawa nadmiernie ochraniająca ojca a styl przywiązaniowy córki w jej dorosłych relacjach

Zależność postawy nadmiernie wymagająca ojca a stylem przywiązaniowy córki w jej dorosłych relacjach obliczono uwzględniając trzy poziomy postawy: prawidłowa, umiarkowanie prawidłowa, nieprawidłowa, czyli najwyższy poziom nadmiernego wymagania.

Wyniki jednoczynnikowej analizy wariancji wskazują, iż im niższy poziom postawy nadmiernego wymagania, tym częściej córki w swoich

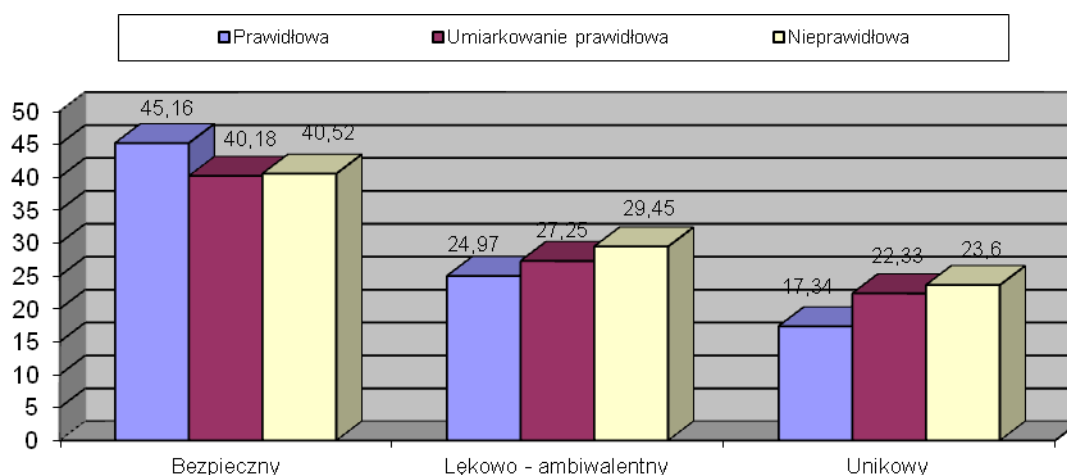
PROBLEMATYKA MĘSKOŚCI

dorosłych relacjach stosują styl przywiązania bezpieczny, natomiast im wyższy poziom nadmiernego wymagania, tym większa tendencja do unikowego przywiązania córki w jej dorosłych relacjach. Nie stwierdzono korelacji między postawą wymagającą a lękowo-ambiwalentnym stylem przywiązania córki w jej dorosłych relacjach.

Tab. 7. Postawa nadmiernie wymagająca ojca a styl przywiązaniowy córki w jej dorosłych relacjach

STYL	POSTAWA OJCA NADMIERNE WYMAGANIE						F	p	Różnice między grupami
	Prawidłowa		Umiarkowanie prawidłowa		Nieprawidłowa				
	M	SD	M	SD	M	SD			
Bezpieczny	45,16	7,36	40,18	9,30	40,52	10,43	3,700	0,028	1:2
Lękowo-ambiwalentny	24,97	9,75	27,25	12,14	29,45	15,48	0,871	0,422	n.i.
Unikowy	17,34	7,66	22,33	9,03	23,60	10,36	4,470	0,014	1:2, 1:3

Wykres nr 4. Postawa nadmiernie wymagająca ojca a styl przywiązaniowy córki w jej dorosłych relacjach

Następną nieprawidłową postawą rodzicielską jest postawa niekonsekwencji, w której wyróżniono trzy jej poziomy i skorelowano z stylem przywiązaniowy córki w dorosłych relacjach.

Analizy statystyczne wykazały istotną korelację między postawą niekonsekwentną ojca a stylem przywiązaniowym córki w jej dorosłych relacjach. Im bardziej ojcowie byli niekonsekwentni, tym częściej występuje u córek unikowy styl przywiązania w ich dorosłych relacjach. Natomiast im

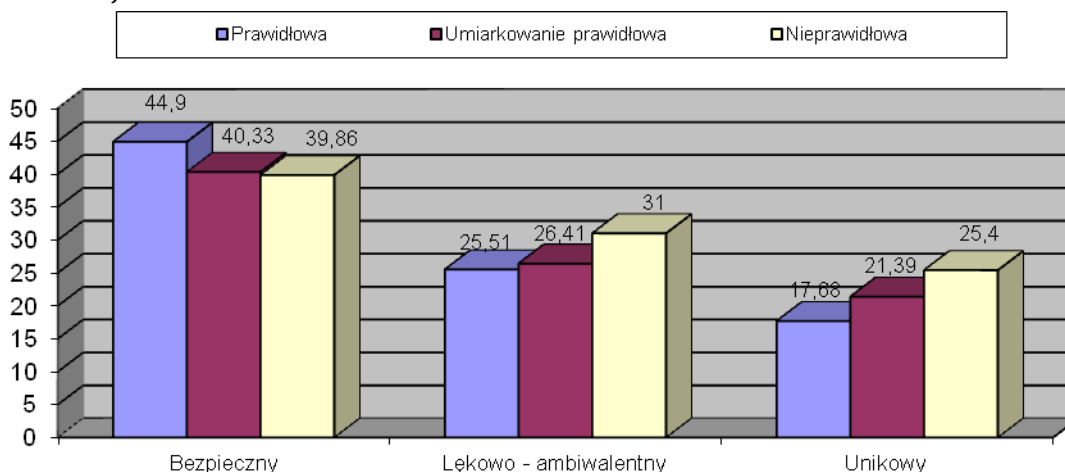
mniej szy poziom niekonsekwencji, tym wi ęsz a tendencja do bezpiecznego stylu przywiązania córek w ich dorosłych relacjach. Analizy statystyczne wykazały, iż postawa niekonsekwentna ojca nie wpływa na styl lękowo-ambiwalentny córki w relacjach partnerskich.

Tab. 8. Postawa niekonsekwentna ojca a styl przywiązaniowy córki w jej dorosłych relacjach

STYL	POSTAWA OJCA NIEKONSEKWENCJA						F	p	Różnice między grupami
	Prawidłowa		Umiarkowanie prawidłowa		Nieprawidłowa				
	M	SD	M	SD	M	SD			
Bezpieczny	44,90	7,21	40,33	9,75	39,86	9,21	3,788	0,026	1:2, 1:3
Lękowo-ambiwalntny	25,51	10,48	26,41	11,50	31,00	13,92	1,342	0,266	n.i.
Unikowy	17,68	7,42	21,39	9,94	25,40	8,62	5,219	0,007	1:3

Wykres 5 ilustruje graficznie związki pomiędzy poziomem postawy niekonsekwentnej ojca, a stylami przywiązaniowymi córki w jej dorosłych relacjach.

Wykres nr 5. Postawa niekonsekwentna ojca a styl przywiązaniowy córki w jej dorosłych relacjach

Postawę nieprawidłową odrzucenia M. Plopa traktuje jako odwrotność postawy akceptacji, stąd wyniki przedstawiono w tabeli 4 i wykresie nr 1, omawiając postawę rodzicielską ojca akceptacji. Wyniki wskazują na następującą zależność: im wyższy poziom odrzucenia przez ojca, tym częściej córki przyjmują unikowy styl przywiązania w ich dorosłych relacjach oraz im większy poziom akceptacji ojca, tym częściej córki przywiązują się w sposób bezpieczny w swoich dorosłych relacjach. Analiza wariacji nie wykazała istotnej zależności między postawą

odrzućenia a ambiwalentno-lękowym stylem przywiązania córki w jej dorosłych relacjach.

Druga hipoteza badawcza dotycząca korelacji między nieprawidłową postawą rodzicielską ojca (odrzućenie, nadmierne wymaganie, niekonsekwencja, nadmierna ochrona) a przyjmowanym lękowo-ambiwalentnym i unikowym stylem przywiązania córek w ich dorosłych relacjach została potwierdzona częściowo. Istotny statystycznie korelacje wykazano w przypadku postaw: odrzućającej, nadmiernie wymagającej i niekonsekwentnej i przyjmowanego przez córki unikowego stylu przywiązania w ich dorosłych relacjach. Nie wykazano istotnych korelacji między postawą nadmiernie ochraniającą ojca a stylem przywiązaniowym córek w ich dorosłych relacjach. Nie otrzymano również istotnej statystycznie korelacji między postawami rodzicielskimi ojca a lękowo – ambiwalentnym stylem przywiązaniowym córek w ich dorosłych relacjach. Zatem ojcowskie postawy rodzicielskie nie wiążą się istotnie z kształtowaniem się stylu przywiązaniowego ambiwalentno-lękowego u córek.

5.3. Podsumowanie i dyskusja wyników

Według koncepcji J. Bowlby'ego oraz M. Ainsworth^b wzory przywiązania ukształtowane w dzieciństwie są stabilne, wysoce odporne na zmiany i aktywne podczas całego życia człowieka oraz przekładają się na dorosłe związki. Postanowiono zatem sprawdzić: czy i jak postawa rodzicielska ojca, który stanowi ważną figurę odniesienia dziecka przekłada się na dorosłe związki córki. Celem przeprowadzonych badań było ustalenie zależności pomiędzy postawą rodzicielską ojca w retrospektywnej ocenie córki, a rodzajem stylu przywiązaniowego w jej dorosłych relacjach. W badaniach uwzględniono typologię postaw rodzicielskich według M. Plopy i style przywiązaniowe wyróżnione przez M. Ainsworth. Badaniom poddano 98 kobiet w wieku od 20 do 27 lat i ustalono zależności pomiędzy retrospektywną postawą rodzicielską ojca a ich stylem przywiązaniowym w ich dorosłych relacjach.

Uzyskano następujące zależności:

- 1) Postawa akceptacji i autonomii ojca w sposób istotny koreluje z bezpiecznym stylem przywiązaniowym córki oraz im wyższy poziom akceptacji i autonomii ojca, tym rzadziej kobiety przywiązują się w relacjach w sposób unikowy. Ponadto występuje także na poziomie tendencji zależność, że im wyższa akceptacja i

autonomia ojca, tym mniej kobiet przywiązuje się w sposób lękowo-ambiwalentny.

- 2) Analizy statystyczne wykazały, że im wyższy poziom odrzucenia przez ojca, tym częściej córki przyjmują unikowy styl przywiązania w ich dorosłych relacjach oraz im większy poziom akceptacji ojca, tym częściej córki przywiązują się w sposób bezpieczny w swoich dorosłych relacjach. Analiza wariancji nie wykazała istotnej zależności między postawą odrzucenia a lękowo-ambiwalentnym stylem przywiązaniowym córki w jej dorosłych relacjach.
- 3) Analizy statystyczne wykazały umiarkowany związek dodatni między postawą nadmiernie wymagającą, a stylem unikowym córki, czyli im bardziej córki oceniają swych ojców jako nadmiernie wymagających, tym częściej stosują one unikowy styl przywiązaniowy w swych relacjach partnerskich. Ponadto postawa nadmiernie wymagająca ojca istotnie ujemnie koreluje z bezpiecznym stylem przywiązaniowym (choć jest to korelacja słaba). Oznacza to, że im bardziej córki oceniają swych ojców jako nadmiernie wymagających, tym rzadziej stosują w swych związkach bezpieczny styl przywiązaniowy. Analizy statystyczne nie wykazały istotnego statystycznie związku między nadmiernie wymagającą postawą ojca a lękowo-ambiwalentnym stylem przywiązania córki w jej relacjach partnerskich. Występuje tu jednak pewna tendencja statystyczna wskazująca na dodatnią zależność między postawą nadmiernie wymagającą ojca a przywiązaniowym stylem lękowo-ambiwalentnym córki.
- 4) Analizy statystyczne wykazały istotną korelację między postawą niekonsekwentną postawą rodzicielską ojca a stylem przywiązaniowym córki w jej dorosłych relacjach. Tak więc im bardziej ojcowie byli niekonsekwentni, tym częściej występuje u córek unikowy styl przywiązania w ich dorosłych relacjach. Natomiast im mniejszy poziom niekonsekwencji, tym większa tendencja do bezpiecznego stylu przywiązania córek w ich dorosłych relacjach. Analizy statystyczne wykazały, iż postawa niekonsekwentna ojca nie wpływa na styl lękowo-ambiwalentny córki w relacjach partnerskich.
- 5) Postawa nadmiernie ochraniająca ojca nie koreluje z żadnym typem przywiązaniowym córki w jej dorosłych relacjach.
- 6) Na podstawie przeprowadzonych badań można wysnuć wniosek, że ukształtowaniu się bezpiecznemu stylowi przywiązaniowemu córki w jej dorosłych relacjach sprzyja akceptująca postawa rodzicielska w połączeniu z autonomią. Córka, która wychowuje

się w atmosferze miłości ojcowskiej, który ją wspiera, bezpiecznie ochrania, może czuć się kochana i wartościowa, a także może wytworzyć w sobie poczucie pewności w relacjach, że może zawsze liczyć na drugą, bliską osobę i to przekłada się na jej relacje w dorosłym życiu. Ponadto, jeśli ojciec reprezentuje dodatkowo postawę autonomii, dając dziecku możliwość samodzielnej eksploracji, poszukiwań i rozwiązywania naprzód dziecięcych, a potem młodzieńczych problemów, tym samym umacnia w córce poczucie wartości i przekazuje jej swoją wiarę w to, że jest osobą wartościową, która może podejmować odpowiedzialność za swoje działania.

Badania wykazały, że negatywne postawy rodzicielskie ojca w dużym stopniu przyczyniają się do przyjmowania przez córkę w jej dorosłych relacjach unikowego stylu przywiązaniowego. Ma to miejsce przede wszystkim w rodzinach, w których ojciec prezentował postawę rodzicielską zbyt wymagającą i niekonsekwentną. Rodzic zbyt wymagający nie liczy się z możliwościami dziecka, wymaga od niego za dużo, jest krytyczny, nie wspiera dziecka, często stosuje kary i jest surowy, a także nie okazuje uczuć. Wszystko to sprawia, że relacja z takim rodzicem nie jest dla dziecka przyjemna. Dziecko zaczyna unikać przykrych słów, kar rodzica, postawy surowej, nie oczekuje od niego wsparcia i pomocy, ani nie pragnie z nim mieć bliskiego kontaktu. Zgodnie z teorią J. Bowlby'ego oraz M. Ainsworthb style przywiązaniowy wykształcone w okresie wczesnego dzieciństwa przekładają się na relacje w życiu dorosłym, co zostało w niniejszych badaniach udowodnione (Ainsworth, Blehar, Waters, Wall, 1978; Marczak, 2001; Grygiel, 2006; Bowlby 2007, s.63). Podobny mechanizm występuje w postawie niekonsekwencji ojca. Jeśli ojciec nie przekazuje dziecku spójnych zasad postępowania, jego zachowanie zależy od nastroju, a przekaz werbalny i niewerbalny jego postępowania i odniesień do innych jest dla dziecka niejednoznaczny, to ponieważ jest osobą chwiejną, trudno dziecku poczuć się bezpiecznie z takim tatusem. Wychowywane dziecko w atmosferze niekonsekwencji nie ma szans na to, by wytworzyła się wobec ojca więź bezpieczna. Dziecko nie wie dlaczego raz za to samo spotyka go np. kara lub dezaprobata, a w innym przypadku ojciec nie reaguje. Dziecko odczuwając ową niekonsekwencję jest zdezorientowane, trudno mu się poczuć stabilnie w takiej rodzinie. Dziecko pragnąc chronić siebie, będzie unikało takiego ojca i to będzie stanowiło dla niego mechanizm obronny przed bólem spowodowanym niezrozumieniem tej sytuacji, gdyż nie potrafi sobie znaleźć odpowiedzi skąd i dlaczego taka niekonsekwencja. Ale skoro najbliższa osoba, jaką jest dla dziecka ojciec przekazała taki wzór i przykład

funkcjonowania ludzi, to znaczy, że tym bardziej innym osobom nie można wierzyć i ufać, że należy we wszelkich relacjach unikać bliskości i otwartości.

Wyniki przeprowadzonych badań wykazały, iż żadna z postaw rodzicielskich ojca nie pretenduje do ukształtowania się stylu przywiązaniowego lękowo-ambiwalentnego. Być może jest to spowodowane tym, że za ukształtowanie uzależniającego stylu relacji jest odpowiedzialny nie tylko ojciec, ale cały system rodziny pochodzenia, w tym przede wszystkim matka.

Z pewnością dla pełniejszej oceny wpływu postaw rodzicielskich na style przywiązaniowe córek, warto by poszerzyć badania o wpływ wzajemnych oddziaływań postaw ojców i matek, a także zbadać style przywiązaniowy osób będących z nimi w relacji.

Bibliografia:

- Ainsworth, M., Blehar, M., Waters, E., Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: a psychological study of the strange situation*. New York: Erlbaum.
- Borecka-Biernat, D. (2003). *Postawa wychowawcza w rodzinie jako wyznacznik unikowej strategii radzenia sobie młodzieży w trudnej sytuacji kontaktu społecznego*. W: I. Janicka, T. Rostowska (red.), *Psychologia w służbie rodziny* (s. 166-183). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Bowlby, J. (2007). *Przywiązanie*. Warszawa: PWN.
- Braun-Gałkowska, M. (1986). *Patologia i terapia postaw rodzinnych*. Lublin: RW KUL.
- Braun-Gałkowska, M. (2008). *Psychologia domowa*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Eysenck, H. i M. (2003). *Podpatrywanie umysłu*. Gdańsk: GWP.
- Grygiel, A. (2006). *Młodzi mężczyźni wobec ojcostwa*. W: J. Ostrouch (red.), *Przywiązanie i przekraczanie. Płeć w studiach empirycznych* (s. 33-51). Olsztyn: UMW.
- Kozińska, B. *Typ przywiązania a zdrowie psychiczne*, *Psychoterapia*, 2006, 3 (138), s. 5-20.
- Leckman, J.F., Hrды, S.B., Keverne, E.B., Carter, C.S. (2007). *Biobehawioralny model przywiązania i tworzenia więzi*. W: Sternberg, R.J., K. Weis (red.), *Nowa psychologia miłości*. (s. 177-221). Taszów: Moderator.
- Marczak, M. (2001). *Style przywiązania a relacje społeczne w dorosłości*. *Remedium*, 2, s. 3-31.
- Mądrzycki, T. (1977). *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Milska-Wrzońska, Z. (1999). *Bezradnik: o kobietach, mężczyznach, miłości, seksie i zdradzie*. Warszawa: Jacek Santorski & Co Wydawnictwo.
- Nowak, S. (1973). *Pojęcie postawy w teoriach i stosowanych badaniach społecznych*. W: S. Nowak (red.), *Teorie postaw*. Warszawa: PWN, s. 17-87.
- Ozorowski, E. (red.). (1999). *Słownik małżeństwa i rodziny*. Warszawa – Łomianki: Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej.

- Plopa, M. (1983). *Czynnikowe typologie postaw rodzicielskich*. Psychologia Wychowawcza, 4, s. 412-419.
- Plopa, M. (1987). *Skala Postaw Rodzicielskich*. Psychologia Wychowawcza, 5, s. 552-567.
- Plopa, M. (2008). *Psychologia rodziny: teoria i badania*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Plopa, M. (2006). *Więzi w małżeństwie i rodzinie. Metody badań*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Przetacznik-Gierowska, M., Włodarski, Z. (1998). *Psychologia wychowawcza*. Warszawa: PWN.
- Rembowski, J. (1972). *Więzi uczuciowe w rodzinie*. Warszawa: PWN.
- Rembowski, J. (1986). *Rodzina w świetle psychologii*. Warszawa: PWN.
- Reykowski, J. (1973). *Postawy a osobowość*. W: S. Nowak (red.), *Teorie postaw*. (s. 89-121). Warszawa: PWN.
- Rostowski, J. (2003). *Style przywiązania a kształtowanie się związków interpersonalnych w rodzinie*. W: I. Janicka, T. Rostowska (red.), *Psychologia w służbie rodziny* (wyd. 1, s. 19-31). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Shaver, R.S., Mikulincer, M. (2007). *Podejście behawiorystyczne do miłości romantycznej. Systemy: przywiązania, opieki i seksualny*. W: R.J. Sternberg, K. Weis (red.), *Nowa psychologia miłości*. (s. 59-100). Taszów: Moderator.
- Wojciszke, B. (2002). *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*. Warszawa: WN „Scholar”.
- Wojciszke, B. (2007). *Postawy i ich zmiana*. W: J. Strelau (red.), *Psychologia*, tom III, (s. 79-106). Gdańsk: GWP.
- Wojciszke, B. (2000). *Psychologia miłości. Intymność, namiętność, zaangażowanie*. Gdańsk: GWP.
- Zaborowski, Z. (1980). *O rodzinie. Rodzina jako grupa społeczno-wychowawcza*. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Nasza Księgarnia”.
- Ziemska, M. (1973). *Postawy rodzicielskie*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Ziemska, M. (1980). *Postawy rodzicielskie i ich wpływ na osobowość dziecka*. W: M. Ziemska (red.), *Rodzina i dziecko*. Warszawa: PWN.
- Żółkowska, T. (2007). *Relacja rodzic-dziecko z perspektywy teorii przywiązania*. W: G. Kwaśniewska (red.): *Interdyscyplinarność procesu wczesnej interwencji wobec dziecka i jego rodziny*, (s. 78-85). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.